

GELENEKLE GELECEK ARASINDA CEMİL MERİÇ

Sadık Yalsızuçanlar

- Cemil Meriç denince bende ilk çağrışan, “geçmişle geleceği bağlayan köprü”dür. Gelenekle gelecek arasında kurulmaya çalışılan bir köprü. Cemil Meriç, bunu bizatihi kendisi pek çok defa dile getirmiştir. O, “mazi”yi bütün ihtişamıyla bilen fakat küresel ve kitlesel karakterdeki modernleşme karşısında onu çaresiz kılan boyutları çok iyi kavradığından da sürekli sancıyan bir ruhtur.

Cemil Meriç, sıkı bir okur, esaslı bir eleştirmen, “tefekkür”e ulaşmaya çalışan bir düşünce adamı, bir ansiklopedist, bir put kırıcı, bir irfan âşığıdır. Çok yönlü okumaları, onu, ömrünün sonlarında bilgeliğe doğru iter. İter ama biraz geç kalmıştır. Bunun hüznünü de son yazılarında ve konuşmalarında çarpıcı biçimde yansıtmıştır.

Toplumsal sorunları bireysel psikolojilerle açılama yanlısına düşmemiştir. O, bir sorunun pek çok boyutu olduğunun farkındadır. Ama bizde bir edebiyat sosyolojisinden söz edilecekse eğer, bunu, özellikle roman üzerinden kavramış kişilerin başında Meriç gelmektedir.

Şöyle der: *Doğu’da yalnız hikâye vardır. Romanın ayırıcı vasfı: “plot”, yani olayların zincirleşmesi. Hikâyenin ve masalın inşası romanın inşasınıninkine kıyasla daha kolay, daha az ciddidir. Forster şöyle der: Hikâye zaman dilimleri içinde sıralanan olayların anlatılışından ibaret; roman ise, olayları bir illiyet münasebetine göre düzenler. Roman kadar uzun bir türde bu sebep-netice bağıllığını sonuna kadar götürmek kolay değildir: Çokluk içinde birlik. Romanın gelişmesi için anlatıta mantıkî bir teselsül lâzım. Olaylarda rastgelelik yoktur, hepsi de ferdî hareketlerden doğar. Böyle bir zincirleşmesi (plot) Batı romanına en çok yaklaşan Çin’in ve Japonya’nın hikâyelerinde bile bulamıyoruz. Eski hikâyelerde anlatılanlar geniş ölçüde tarih ve efsaneye dayandığından düzyazıdan çok nazım tercih edilmiştir. Kaldı ki roman gerçeği ifade etmek iddiasındadır.*

Bu da konuşulan dili, yani düzyazıyı tercih etmesini gerektirir. İnsanlar önceleri yığınlara seslenirlerdi. Yığın önünde inşad ve teganni ise hatırda tutulmak için nazma dayanmak zorundaydı. Nesir daha sonra ortaya çıktı. Sözlü edebiyatın biçimlendirmedeği tek büyük edebiyat türü romandır.

Bir başka kitabında ise, Meriç, bizde günah çıkarma, başkasının mahremine tecessüs etme ahlakının olmadığından bahisle, burjuva toplumunu anlatmak üzere doğan romanın bizim edebî geleneğimizde kendine yer edinmemiş olmadığına dikkat çeker.

Meriç'in eleştirel belirlemeleri bununla sınırlı değildir. Ona göre, genel bir ayırım yapılacak olursa, "Doğu"lu toplumların iklimini şiir ve şiirsel hikâyeler yansıtır. Batılı toplumlara ise daha çok roman ayna olur.

Bu türden soyut ve genel tespitlerin yanı sıra, Cemil Meriç, kimi romanlar ve romancılara ilişkin eleştirel yazılar da kaleme almıştır.

Cemil Meriç, gerek *Mağaradakiler*'de gerekse -bazısı tekrar mahiyetindedir- *Kırk Ambar*'da, bizim roman literatürümüze son derece zengin ve özgün eleştirel metinler bırakmıştır. Cemil Meriç, eğer bir roman eleştirisinden söz edilecekse bunun ilk anılması gereken aktörüdür. Özellikle Yaşar Kemal'in *Demirciler Çarşısı Cinayeti*'ne ilişkin tenkidî yazısı, Türk dilinde roman eleştirisi alanında yazılmış en güzel yazıdır, diyebiliriz.

Mağaradakiler'de yer alan bu muhteşem yazı, bize, Türkiye'de ve dünyada, edebiyat esnafının abartılı, dikkatsiz ve özensiz biçimde şişirdiği bir yazarın dilini, kurgusunu, karakter üretme biçimini ve örneklerini, en gerçekçi bir biçimde, âdeta yüzümüze bir tokat gibi çarparak açtımladığı bir yazıdır.

Keza, Aclan Sayılğan'ın *Deprem*'ine ilişkin yazısı da bir başyapıt gibi *Mağaradakiler*'de meraklı okuru beklemektedir.

Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak*'ına ilişkin yazısı, aynı yaklaşımın bir başka örneğini oluşturur.

Cemil Meriç, *Kırk Ambar*'da, romanın hikâyesi içinden, aslında teknolojik burjuva uygarlığının sınıfsal olarak omurgasını oluşturan zümrelerin zihniyetini takip eder. Bu, bize giderek bir modernleşme tasviri ve eleştirisi imkânı bağışlar.

Romanın macerası, aslında modernliğin öyküsüdür.

Bu macerayı, edebiyat üzerinden izlemek, Batı'da fazlasıyla rastladığımız, bizde ise oldukça çorak bir alanın yepyeni bir yol olarak açılmasıdır.

Cemil Meriç, bu anlamda bir öncüdür.

Edebiyat sosyolojisine Meriç'in verdiği bu emeği saygıyla anmak gerekir.

Sanatta mutlak bir nesnellüğün ham hayal olduğunu en iyi bilenlerin başında Meriç gelmektedir. O'na göre, eleştirici, izlenimlerini aktarır sadece. *Mağaradakiler*'de şöyle der:

Eleştirci, şaheserler arasında dolaşırken, kendi ruh macerasını anlatır. Tenkidin değerini, tenkitçinin ustalığına bağlayan bu anlayış, tenkitle denemeyi kaynaştırmaktadır. Evet, yüzde yüz objektif bir tenkitten söz edilemez. O zaman sanat değil, ilim olurdu eleştiri. Tenkitçinin iki vasfı olmalı: Psikolojik yetenek. Yani, kendi içinden çıkmak, yabancı bir düşünceyi kavramak gücü. İkincisi: kişiliğini korumak. Yani hem başkası, hem kendisi olabilmek...”

Cemil Meriç’in özellikle roman eleştirilerini okuduğumuzda, bu iki niteliğin de kemaliyle onda var olduğunu görürüz. Meriç, bizi hem metnin içine çeker hem de onu bağlamının dışına taşıyarak daha nesnel ölçütlerin dolayımından çözümler. Bunun en ilginç örneği, şüphesiz, Yaşar Kemal’in *Demirciler Çarşısı Cinayeti*’ne ilişkin yazısıdır.

Yine kendi ifadesiyle, bu yazı, “geniş bir objektivite dozuna sübjektivite ekleyen” bir eleştiridir.

Cemil Meriç, kimilerine ağır gelen bu yazılarında, eleştirmenin iki temel işlevini hakkıyla korumuştur: Edebî zevki korumak ve geleneğin bekçisi olmak... Esasen, bu eleştiriler, öteden beri roman eleştirmeni olarak ünlenmiş kimi isimlerin de bir anda maskesini indirerek, onlara izafe edilen abartılı ve ezbere dayalı konumları sarsmıştır. Bu gerçeğin zamanla daha çok ortaya çıkacağını düşünüyorum. Cemil Meriç yazmış ve bu yazıları zamanın bağrına emanet etmiştir. Dikkat, özen ve entelektüel vicdan bir gün onları keşfedecektir.

Demirciler Çarşısı Cinayeti yazısı pek çok bakımdan değerlidir. Birincisi, bir eleştirmenin, bir metni nasıl aşırı bir dikkatle okuduğunu, harcıâlem bir tutum içerisine girmediğini gösterir. İkincisi, yine ezber kimi kavramlar ve kavramsal modeller içinden değil, özgür bir algı içinden bakılmıştır. Üçüncüsü her iddia bizatihi metnin içinden verilerle delillendirilmiş, gerekçelendirilmiş olup okuru da fena hâlde ikna etmektedir. Nihayet Cemil Meriç’in, hiçbir “izm”in, ideolojinin veya önyargının gölgeleyemediği apaçık, berrak ve sağlıklı bir nesnellik açısından soruna bakmış olması... Bütün bu özellikleriyle Cemil Meriç’in bu eleştirel yazıları, bizim eleştiri birikimimizin en nadide parçalarını oluşturmaktadır.

Ona göre, eleştirinin amacı, ‘kiliselerin bilgisizliğine son vermek’, önyargıları temizlemektir. Bu niteliğiyle, gerçek eleştiri, okuru bilinçsiz tutkularından korur, zamanın ve mekânı aşar. Düşüncede tutarlılık, araçlarda ise ölçülü olma...

Demirciler Çarşısı Cinayeti yazısının sonunda Cemil Meriç, ezberci okura ve medya esnaflığına kanan tembel zihinlere oldukça aykırı gelebilecek kimi yargılarda bulunur. Ve şöyle der:

“Okuyucuyu, bu hayaletler berzahında daha çok dolaştırmayacağız. Demirciler Çarşısı Cinayeti, gerçek bir cinayet... Şuura, idrake, zevke ve Türk Diline karşı işlenmiş. Ne bu karalama tomarının, ne Yusufçuk Yusuf’un romanla en uzak bir münasebeti var. Hele bilimsel dünya görüşü, insanı kakkahadan çatlatacak bir yakıştırma. Yaşar Kemal, haddini bildiği

zaman ümmi-i ariftir. Bir köy odasında tatlı tatlı Hz. Ali cenkleri anlatabilir, kasaba kahvesinde saz çalmakta gelir elinden. Coşkun bir muhayyile, ayıklanmamış bir dil, tam bir halk ozanı. Bu zeki Anadolu çocuğunu, azgın bir greaphoman yapan, mesuliyetsiz tenkitçilerle, reklam esnafı. Biz Yaşar Kemal'in bu çıkarıcı veya ideolojik övgülerle kendinden geçmesini temenni ederdik. Mütevazı kabiliyetleri olan bu arkadaş, Nobel peşinde koşacağına daha çok okusa, daha az yazsa, hem kendisi hem de edebiyatımız için hayırlı olurdu. Merimée, Korsika'nın ezeli derdi olan kangütmeye geleneğini yüz sayfa içinde romanlaştırmış. Bu kadar cılız bir konu, altıyüz sayfada anlatılmaz. Destanlar çağı çaktan kapandı.

Hayatını kalemiyle kazanan bir yazar bu yalancı alkış tufanı karşısında elbette ki kendini kaybedecek. Kitap bir ticaret metaı olduğca, yaratıcı ister istemez esnaflaşacaktır. Ödüller, kabiliyetin teşvikçisi değil, öldürücüsü. Okuyucudan özür dileriz: 'Edebiyatın, sanatın, düşüncenin grafo-manlara karşı korunması, ülke sınırlarının barbarlara karşı korunması kadar kutsal' diyor bir psikolog, grafoman'lara ve beyin sömürçülerine..."

Bu belirlemeler, günümüz edebî kamusu açısından da geçerli gibi görünüyor. Bir farkla ki "medya esnafı" faslı olduğca çeşitlendi ve edebiyat neredeyse genel kitlesele ileti(şi)m ortamlarının bizatihi malzemesi hâline geldi. Cemil Meriç'in vicdani çığlığını kimler, ne kadar duyabildi? Bu satırların yazıldığı zaman, "edebî kamu" denilen zümre siyasal-ideolojik yönsemeleri/tercihleri itibarıyla tek yanlı, tekyönlü idi. Farklı kesimler arasında aşılabilir duvarlar vardı. Bu duvarlar ve sınırlar zamanla kısmen aşındı hatta ortadan kalktı. Fakat ilke herkes için tekrar işledi. Edebî değeri az olan "ürün"ler ve onları "üreten"ler, medya esnafınca baş tacı edildi. Ortalık daha da karıştı.

Sorunun Yaşar Kemal veya onun bir kitabı olmadığı, en azından bununla sınırlı kalmadığı açık. Yaşar Kemal'in, *Höyükteki Nar Ağacı*'ndan, *Binboğalar* ve diğer efsanelerden, *Teneke*'den itibaren yazdığı pek çok güzel/nitelikli anlatı var. Böylesi titiz bir inceleme ile onlarda da çeşitli dil ve anlatım yanlışları/bozuklukları belirlenebilir. Roman kahramanının isminin romanın ilerleyen bölümlerinde değişmesi türünden vahim hatalar bile bulunabilir. Zaten Meriç'in işaret ettiği asıl sorun da bu değildi. O, eleştiri iradesinin, yazara sıkı bir ayna olamayışıyla da ilgilenmişti bu yazılarıyla. Ayrıca, yazının girişindeki çeşitli belirlemeleriyle, sözüm ona eleştirel/kuramsal alanın ne denli sığ ve ezberci olduğunu da belirtiyordu. Yaşar Kemal'den çağdaş bir Homeros üretmeye kalıkanlardan tutunuz, kan davasını binlerce sayfada rasyoneline, sosyolojik gerçekliğine ve sosyopsikolojik değişkenlerine yeterince dokunmadan yansıtan metnine sadece övgülerle yaklaşan, onda olmayan şeyi ona izafe etme cüretinden vazgeçmeyenlere de gerekli cevabı veriyordu Meriç.

Cemil Meriç, Yaşar Kemal'in kitabına dair yazısının girişinde, genel belirlemelerin ardından, romanı bölüm bölüm özetler. Bölüm özetleri bitince de, diline, kurgusuna ve konu edindiği soruna ilişkin yaklaşımına dönük eleştirel çözümlenmelerde bulunur. Yukarıda vurgulandığı üzere, romanın ana

karakterlerinden birisinin adı bile ilerleyen bölümde değişmektedir. Bu özensizlik hadi yazarın dikkatinden kaçmıştır. Peki editörün de mi radarına yakalanmamıştır? Bu vahim durum, ona övgüler dizilenlerce de mi fark edilmemiştir? Bu ve benzeri sorular Meriç'in yazısı boyunca zihnimize üşüşüp durur. Meriç, sondaki yargısını haklı kılacak o kadar çok tutarsızlık önümüze yığar ki!

Stendhal romanı şöyle tanımlamıştı: *“Kalabalık bir caddede dolaştırılan boy aynası...”*

Bu ve benzer roman eleştirileriyle Meriç de bize gerçekçi bir ayna tutmuş gibidir.

Bu aynanın biçim bozan bir ayna olmadığı, yansıttığı nesneyi gerçek boyutlarıyla, renkleriyle, çizgileriyle aynen aksettirdiğini söylememiz gerekiyor.

Böylesi aynalar çoğalsaydı, bu eleştiriler edebî kamu tarafından dikkate alınsaydı, o dönemde toplumsal kesimler arasında aşılabilir duvarlar bulunmasaydı, gerçekler önyargılara kurban edilmeseydi, neler olurdu Allah bilir. Ama bugünkü gibi pervasız, dikkatsiz, özensiz, beğenisiz, niteliksiz “ürün”ler bu denli çoğalmazdı...

Cemil Meriç, geçmişle gelecek arasında köprü olmayı düşlemişti.

Bunu büyük oranda yaptı.

Bugün duvarların çoğu aşıldı fakat özensizlik ve niteliksizlik yaygınlaştı.

Roman eleştirisi denince de sadece bir iki isim ortalıkta arz-ı endam etti. Âdetta bu isimler çevresinde bir tekel oluştu.

Bunun, özellikle roman birikimimize olumsuz bir katkısı oldu.

Bu yüzden Cemil Meriç, bugün yeniden okunmalı.

Meriç'in, bir hazine gibi bize bıraktığı miras yeniden incelenmeli, bilinmeli, tanınmalı...

Bu, hem edebiyatımız hem de onu çevreleyen/besleyen hayatımız için son derece değerli bir çaba olacaktır.